

GYÖRGYINÉ KONCZ JUDIT**AZ ÓKOR ZENEI NEVELÉSE***Az előzmények*

Hat-hétezer évvel ezelőtt, szinte egy időben, földrajzilag jól behatárolható térségben, a Sárga-tengertől Kréta szigetéig húzódó sávban létrejöttek az első magas fejlettségű emberi kultúrák. Egyiptom, Mezopotámia, India, Kína, mely nemzetek megalapozták az emberi műveltséget, s olyan kitörölhetetlen kulturális nyomokat hagytak, melyek a történelem folyamán még ma is újra meg újra előbukkannak. Ekkor és ezen a vidéken alakultak ki az első kötött hangrendszerek, mindenekelőtt az ötfokúság, a pentatónia. A legrégebbi hangszerek is már ezt a hangolást követték. Az ősi nagy kultúrák bizonyos fajta dallamokat kedveltek, másokat viszont elnyomtak és mellőztek. Így alakultak ki a nemzetekre jellemző zenei sajátosságok. Gondolkodásukban azonban egy dolog közös, hogy a szám jelentősége mindenütt megjelenik. Ez szabályozza a ritmust, ez osztja be a hangokat magasságuk szerint, ez mutatkozik meg a húrok és a sípok méreteiben is. Minden számítással ellenőrizhető.¹ A következőkben ezeknek az ősi kultúráknak a zenéjét mutatom be vázlatosan.

Mezopotámia

A Tigris és az Eufrátesz között elterülő síkságon létrejött civilizációt a sumérok és az akkádok alapozták meg 6 ezer évvel ezelőtt. Későbbiek folyamán amoriták, asszírok, khaldeusok és perzsák is jártak ezen a vidéken, akiknek hatása fellelhető Mezopotámia kultúrájában. A birodalom vallási alapokon nyugodott, ásatások bizonyítják, hogy templom és iskola egybeépültek, céljaik egységesek voltak. Írásos emlékek is elsősorban templomi zenéről maradtak fenn. A források szerint főként himnuszokat és zsoltárokat énekeltek. Alkalmaztak előénekeseket, karénekeseket és hangszeres zenészeket, alkalmazták a váltakozó éneklést, ami mindenképpen arra utal, hogy a templomi alkalmakat komoly zenei előkészítő munka előzte meg, tehát megkezdődött a zenei nevelés. Ugyanakkor a világi zenére vonatkozó utalásokat is találtak a kutatók. A királyi udvarok nagy létszámú együtteseket alkalmaztak, ami szintén komoly összehangolást igényelt. Mezopotámiának komoly iskolarendszere volt. Az írnokképzésen kívül külön iskolák működtek az ének-zene, az egyházi és a világi játék és tánc oktatására is. Az itt végzetek a vallási szertartásoknál papi részfeladatokat is elláthattak. Tudniuk kellett recitálni, hangszeren játszani és ismerniük kellett az ékírásos zenei feljegyzéseket.²

¹ vö. Szabolcsi (1974): 16–17. o.

² vö. Bognár László (c): 55. o.

Mezopotámia zenéjében Kr. e. 538-tól állt be változás, amikor az ország a perzsák birodalmának része lett. Ezt követően terjedtek el a zenélésnek lágyabb, érzelmesebb formái is, a zene érzékibbé vált. Egyre több női énekest és női hangszerjátékost foglalkoztattak. A későbbiekben látni fogjuk, hogy ez a fellazulás közel azonos időben a görögöknél is tapasztalható.

Egyiptom

A zene kettős vonulata Egyiptomban is fellelhető, egyrészt a vallásos szertartások keretében szólalt meg, másrészt a fáraók udvarában volt jelentős szerepe. Mégis más országoktól eltérően itt nagyobb volt a templomi és az udvari zene összefonódása, mivel a fáraók nemcsak uralkodók, hanem főpapok is voltak. A zenészek nagy megbecsülésben részesültek. Sok udvari zenészt név szerint is megőrzött az utókor. Az udvaroknak voltak zeneigazgatói, az énekes és hangszeres zenének felügyelői. Ezek a zenei tisztségek örökölhetőek voltak, így híres zenész dinasztiák alakultak ki, pl. Snefrunofer és leszármazottai. A korabeli ábrázolások egyértelműen arról tanúskodnak, hogy a nők is részesei voltak a muzsikának, elsősorban a lakomákon és szórakozásokon volt nagy szerepük. Az egyiptomi zene tanulmányozásához viszonylag jó támpontot nyújtanak a zenés jeleneteket ábrázoló falfestmények és domborművek. A lenti ábrázolás Kr. e. 2700 körül keletkezett, melyen jól látható a vezénylő mozdulat, valamint az, hogy bizonyos hangokat az ujjak állásából és a kar helyzetéből olvastak le a zenészek, tehát az ének tanítója mozdulataival irányította a zenészeket. Ez a jellegzetes kézmozdulat több ábrázoláson megjelenik, minden bizonnyal általános érvényű volt. A zene nemzedékről nemzedékre hagyományozódott, így a tanítást kotta híján valóban megkönnyítette a kézmozdulat.

Kr. e. 600 körül az egyiptomiak zenéjére is a szigorú szabályok fellazulása volt jellemző. Ez ellen törvényekkel igyekeztek védekezni, így próbálták a régi hagyományoknak megfelelő zenét a templomokban megtartani. Platón, aki

szintén a szigorú szabályozás híve volt, Törvények című munkájában említést tesz az egyiptomiak zenei neveléséről.³

A táncnak a zenéhez hasonlóan igen nagy szerepet tulajdonítottak. Nem csupán az előkelők palotáiban, hanem a templomokban is működtek hivatásos táncosok, akik például a temetéseken jellegzetes rituális táncot jártak, vallásos körmeneteken is táncoltak, amelybe időnként még a királyok is bekapcsolódtak. Az élet számos területén jelentős szerepe volt a zenének. A parasztok munkáját is így igyekeztek megkönnyíteni, a katonákat trombitaszóval lelkesítették.

Zenei szempontból az egyik legértékesebb régészeti lelet Tutankhamon sírjából került elő, két értékes, egy ezüstből és egy aranyból készített, ma is megszólaltatható trombita.⁴

Kína

Az ókori Kína zenéjéről irodalmi források tanúskodnak. Ezek között a zene elméletéről szóló tanulmányok is vannak. Dallami emlék sajnos annak ellenére nem maradt fent, hogy a Kr. e. IV. században már volt dallamrögzítésre alkalmas rendszerük.

A legjelentősebb dalgyűjtemény a Dalok Könyve, Kr. e. I. évezred folyamán a Csou-dinasztia idején keletkezett. Az énekekhez tánc, pantomimmozgás és hangszeres kíséret is társult. A gyűjteményt Konfucius válogatta és állította össze közel háromezer dalszöveg közül. A Dalok Könyve ma ismert formájában 305 verset tartalmaz. Ez a világ legrégebbi énekeskönyve, melynek énekei a családról, szerelemről és a régi csatákról szólnak. Az énekek az érzelmeken keresztül hatottak a tanulókra, így érték el nevelő hatásukat. A kínai nevelés a legkorábbi szervezett nevelés a nevelés történetében, Kr. e. 2600-ban már számolni, írni, zenélni tanították az ifjakat. A zenét a gyermekeknek tizenhárom éves koruktól kezdték tanítani, a Dalok Könyvét más könyvekkel párhuzamosan emlékezetből, szó szerint kellett megtanulniuk. A tanítványok így a fontosabb ünnepeken zenéltek, énekeltek, táncoltak, és színjátékokat adtak elő. A kínaiak legnagyobb pedagógiai gondolkodója Konfucius volt, aki a tudás lényegének az emberismeretet tartotta, s nevelésének lényege az ember belső harmóniájának a megteremtése volt. Ebbe a szellemi keretbe fért bele a Dalok Könyve, azaz a zenei nevelés. A zenének meghatározó szerepe volt a társadalomban, jelentős erkölcsnevelő tényezőnek tekintették.

Kína társadalmát a maximális rendezettség jellemezte, így a zenélésnek komoly szabályai voltak. Kezdetben csak egy-egy megbízott személy foglalkozott zenei ügyekkel, később viszont már létrehozták az önálló Zenei Hivatalt, amely a vallásos szertatások és udvari ünnepélyek zenei rendjének szervezője és irányítója volt. E mellett fontos feladata volt a hivatalnak az is,

---

³ vö. im.: 19–22. o.

⁴ vö. Kákossy: 256–257. o.

hogy a birodalom egészéből összegyűjtse a népdalokat és szertartási énekeket, majd ezeket gyűjteménybe foglalja.

Az átgondolt szervezettségnek a gyakorlatban is megvolt a konkrét eredménye. A császári udvarban négy zenekar működött, összesen több mint 800 fővel, melyeknek külön-külön meg volt határozva a feladata. Így, kifejezetten a feladatra specializálódva tudtak a szertartásokon, ünnepélyeken, lakomákon és katonai alkalmakon megfelelő zenét szolgáltatni.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a kínaiak 4000 évvel ezelőtt gondosan megtervezett, jól megszervezett zenepedagógiai rendszert működtettek, ahol törvény által szabályozott szakmai felügyelet volt, kiépült vizsgarendszer működött, tudatos népdalgyűjtést végeztek, aktív zenekari élet folyt, s ők állították össze az első énekeskönyveket.⁵

Zsidók

A zsidóság élete számos körülményben különbözik az ókor más népétől. A szélsőséges időjárás viszontagságai, a rabság, a vándorlások mind befolyásolták szemléletük alakulását. Miután független nemzeti területüket is elvesztették, kitartó, következetes, összetartó nevelésük eredménye, hogy egyáltalán fennmaradtak. Hányatott sorsuk miatt fő céljuk a zsidóság megmentése, nemzeti kultúrájuk fenntartása volt, így az oktatás már igen korán központi kérdéssé vált számukra. Nevelési eszményük az volt, hogy a gyermek tökéletes izraelitává váljon.

A nevelés minden formájában jelen volt a zene. A gyermek első tanítója saját apja volt, aki teljes egészében felelős volt a gyermek szellemi fejlődéséért. Az apa így már igen korán, sok más egyéb mellett szent dalokat tanított gyermekének.

A Kr. e. VIII. századtól már működtek a felnőttek számára nyitott prófétai iskolák, ahol a rituális zene és az ének a tananyag szerves része volt.

Az általános zenei műveltség mellett gondot fordítottak a templomi zenészek képzésére is. A jeruzsálemi templom mellett énekesiskola működött, ahol a zsoltározás énekeseit és a kórust tanították. A Szentírás is megemlékezik erről a tevékenységről, a Krón. I. 25. 7-8. versekben beszél az énekes szolgálattevők rendjéről, akik citerákkal, lantokkal, cimbalmokkal szolgálnak. Ebből a zenei munkából kicsi és nagy, tanító és tanítvány egyaránt kiveszi a részét. Ennek a mintájára működtek a középkori székesegyházi iskolák szkolái. A zsidó olvasástanításnak is volt zenei vonatkozása. A gyermekeknek egyszerre kellett hangosan olvasni, s hogy a nagy zűrzavarban a tanító jobban eligazodjon, a szöveget éneklésszerűen kellett megismételni. Ebből alakult ki a cantilláció, melyről korán felismerték, hogy a memória hatékony segítője.⁶ Későbbiek

⁵ vö. Kelemen: 25–28. o. és Bognár (b)

⁶ vö. Bognár László (d): 37–46. o.

folyamán a szöveg és zene összekapcsolódása még jobban jellemző, a szent szövegeket szinte minden esetben énekelték, erre szigorú szabályaik voltak.

Görögök – az ókori zenei nevelés csúcspontja

Az első zenei, énekes tevékenységekre vonatkozóan közvetlen írásos dokumentumok nem állnak rendelkezésünkre. E korai időszak zenei életére, a zenei alkotások jellegére azonban a homéroszi eposzok korától kezdve több irodalmi, filozófiai alkotásban találunk utalásokat, néhol pontos feljegyzéseket. Ezeket a korabeli műveket és a róluk készült tanulmányokat áttekintve elének tárul az antik világ zenei élete, a zene és a társművészetek kapcsolata, a kor zenéről alkotott felfogása, a zene társadalmukban betöltött szerepe.

A homéroszi kor

Homérosz Kr. e. VIII. században élt ión görög költő, akinek művészi írásaiból elének tárul az antik görög emberideál. Mivel az emberek általában írástudatlanok voltak, a hallottak befogadásával, átélésével valósult meg az értelmi, érzelmi és az erkölcsi nevelés. Homérosz írásai így hosszú időn keresztül tananyagává váltak, mintegy példát mutatva az utókor számára.

Az énekmondók

Homérosz Odüsszeia című alkotása több helyen megemlíti a zene, a tánc társadalmi fontosságát. A hatalmas víg lakomáknak elengedhetetlen része volt a zene, énekszó, melyet sokszor a tánc is kiegészített.⁷ Ezek a zenés, táncos összejövetelek nagyon népszerűek voltak.⁸ A dalnokok az érdeklődés központjában álltak,⁹ jó színészi előadásuk, képzett hangjuk betöltötte a termeket.¹⁰ Az énekmondók, kitharát¹¹ vagy lantot használtak kíséretként.¹² Voltak ugyan más hangszerek is a görögöknek, viszont a hangszereket is abból a szempontból csoportosították elfogadhatónak, illetve elfogadhatatlannak, hogy az adott hangszer hallgatása, illetve az azon való játék mennyiben befolyásolja az emberi lélek épülését, így elméleteket alkottak arra vonatkozóan, hogy mely hangszer milyen érzelmeket vált ki az emberből. Ezt a vezérelvet követve csak olyan hangszer jöhetett náluk számításba, melynél játék közben énekelni is lehetett. A zene kommunikatív szerepét nem bízták a szabad asszociációra, hanem lényegesnek tartották a szövegi tartalmak pontos közvetítését, ezáltal a gondolatok kontrollját, tehát semmit nem bízva a véletlenre. A zenés alkalmak igen nagy jelentőséggel bírtak az emberek életében, melyeket igen nagy

⁷ vö. Homérosz (1993): I. 152. sor és IV. 17–19. sor

⁸ vö. im.: VIII. 248–249. sor

⁹ vö. im.: IX. 3–7. sor

¹⁰ vö. im.: X. 227. sor

¹¹ vö. im.: I. 153. sor

¹² vö. im.: I. 157. sor

gyakorisággal, a nap tetszőleges szakaszában, napközben¹³ és esti órákban^{14,15} egyaránt rendeztek. Ezekre az összejövetelekre sokszor távoli vidékeken is híres dalnokokat hívtak, akik hivatásos muzsikusok voltak.¹⁶ Ezek az énekesek sok dalt tudtak a hősök dicséretéről,¹⁷ isteni tettekről,¹⁸ történelmi eseményekről.¹⁹ Az éneklést gyógyításra is alkalmazták.²⁰ Tisztán látszik, hogy a zenének komoly funkciója volt a görögöknél, melyet egy hatékony eszköznek tekintettek az emberformálás érdekében. A hősök dicséretének éneklése tulajdonképpen példaképek, eszmények állítása, melynek állandó ismétlésével a kívánt magatartási modellt állították fel, ezzel hasonló cselekedetekre ösztönözték az embereket. Mindez, hogy nem csupán prózában mondták, hanem a zene érzelmeket megmozgató erejét is kihasználva, duplán lelkesítette az embereket. Az isteni tettekről szóló énekek az ókori ember világgépét, világfelfogását formálták. A történelmi események megéneklése, a hagyományőrzést, az identitás kialakítását célozták. Hogy gyógyításra is alkalmazták a zenét, a legjobban az bizonyította, hogy hittek a zene lélekformáló erejében, s tudták, hogy a derűs légkör, a lélek nyugalma a biológiaiailag értelmezett test funkcióit is pozitívan befolyásolja.

A további szövegértelmezésből látjuk, hogy a kor a dalnokokat nagy becsben tartotta, akikről úgy vélték, hogy hangjukkal hasonlatosak isteneikhez,²¹ akiktől zenei hallásukat, a dalolás képességét kapták.^{22,23} Minden énekesnek csodálat, tisztelet és megbecsülés járt.^{24,25}

*”Mint ahogyan figyelünk a dalosra, ki isteni kegyből
áldva, tud embereket vágykeltő dallal igézni,
s bármikor énekel is, folyton hallgatni kívánjuk,
így bűvölt el ez engem, amíg a tanyámon időzött.”²⁶*

Homérosz az egész művön keresztül folytonosan visszatér a zene, tánc jelentőségére, a dalnokok méltatására.²⁷ Biztosra vehető tehát, hogy Homérosz

¹³ vö. im.: X. 10–11. sor

¹⁴ vö. im.: XVII. 605–606. sor

¹⁵ vö. im.: XVII. 304–305. sor

¹⁶ vö. im.: I. 325–326. sor

¹⁷ vö. im.: VIII. 73–76. sor

¹⁸ vö. im.: I. 338. sor

¹⁹ vö. im.: VIII. 488–493. sor

²⁰ vö. im.: XIX. 457–458. sor

²¹ vö. im.: I. 371. sor

²² vö. im.: VIII. 43–45. sor

²³ vö. im.: VIII. 498–499. sor

²⁴ vö. im.: VIII. 479–481. sor

²⁵ vö. im.: XIII. 27–28. sor

²⁶ im.: XVII. 518–521. sor

²⁷ vö. im.: I. 345–353. sor, I. 421–422. sor, III. 267. és 270. sor, VIII. 62–70. sor, VIII. 83–92. sor, VIII. 253–256. sor, VIII. 262–266. sor, VIII. 367. és 370–384. sor, VIII. 471–473. sor, X. 254. sor,

korában a zene központi fontosságú volt az emberek életében, az énekeseket szigorú hagyomány korlátozta, nem énekelhettek bármit szabadon. A mondai anyagot jól kellett ismerniük, ezeken csak kis változtatásokat tehettek. Az énekmondó mesterség többnyire apáról fiúra szállt. A gyermek a szülői otthonban tanulta meg a hagyományos történeteket, s ott sajátította el a hangszerjáték alapjait is. A családban történő nevelésnek tehát oktatási feladata is volt. A konkrét énekek, az éneklési technika, a hangszeres technika elsajátítása mind családi körben zajlott. Mai szemmel ez hihetetlennek tűnik, hogy erre családok képesek voltak, hogy szülők nemcsak tájékozottak voltak a zene világában, de át is tudták adni gyermekeiknek. A tehetséggondozás korai formáját is kitalálták a görögök. Ha egy híres énekmondó került a faluba, magához vette a tehetséges gyermekeket, s így elkezdődött a valóságos, családon kívüli zenei oktatás. Ha a gyermek jól fejlődött, tudásáról nyilvános vizsga formájában adhatott számot.²⁸ A mesterséget azonban csak hosszas tanulás útján lehetett elsajátítani, meg kellett tanulni a verselés technikáját, az epikus nyelvet, a hagyományokat.²⁹ Az énekmondók nem szó szerint tanulták meg a dalokat, hanem csak bizonyos meneteket, formulákat, tipikus helyzetek leírását sajátították el.³⁰ A dalok befejezése mindig bizonytalan volt, mert az énekmondónak alkalmazkodnia kellett a hallgatóság érdeklődéséhez, így addig dalolhatott, amíg fenn tudta tartani a közönség figyelmét.³¹ Ezt az énekmondói munkát vizsgálva látjuk, hogy igen sokrétű tevékenységről van szó, mely nem csupán zenei elemeket tartalmaz. A szakma feltételezi a jól tájékozottságot. Nemcsak a hagyományörző feladatokat látták el, hanem a hírközvetítő szerepét is betöltötték. Így szükség volt a jó emlékezőtehetségre, fejlett kommunikációs készségekre. Mivel a továbbítandó anyagot nem szó szerint énekelték, így fejlett improvizatív képességgel kellett rendelkezniük, tehát készségi szinten kellett alkalmazniuk a verstani ismereteket, a dallamformálás szabályait. Mai megítélés szerint viszont a legnagyobb erőpróba a hallgatóság érdeklődésének a fenntartása lehetett, ugyanis kellett lennie az énekmondóban egy olyan varázserőnek, szuggesztív képességnek, mellyel hosszan motiváltan tudta tartani a hallgatóságot. A zenész szakmát csak hosszas gyakorlás után lehetett elsajátítani, mely általában közösségekben történt.³² Az énekmondó iskolák stílus szempontjából, és valamelyest tartalmilag is elkülönültek egymástól. Ezek az eltérések iskolákhoz kötődő hagyományokat hoztak létre.³³ A hősköltemény

XIII. 9. sor, XVII. 261–263. és 270–271. sor, XVII. 385. sor, XXI. 406–411. és 429–430. sor, XXII. 330–353. sor, XXIII. 143–147. sor, XXIV. 60–62. sor;

²⁸ vö. Ritoók (1973): 10. o.

²⁹ vö. im.: 13. o.

³⁰ vö. im.: 14. o.

³¹ vö. im.: 45. o.

³² vö. im.: 14. o.

³³ vö. im.: 23. o.

virágkorában az énekesek voltak a görög szellemi élet igazi képviselői, ők tartották fenn a múlttól, a nép történetéről szóló régi hagyományokat. Énekeik tükrözték a nép vezető eszméit, a nép erkölcsi ideáljait, élettapasztalatait. Tevékenységükkel betöltötték a törzsek közötti közvetítő szerepet, fejlesztették az erősödő nemzeti érzést, s nagy szerepük volt a hírnév nemzedékről nemzedékre való örökítésében is. Az énekmondók részt vettek a lakodalmakon, temetéseken, egyéb családi összejöveteleken is. Munkájuk egy részét az előkelők palotáiban végezték, de a palotán kívül, a nép körében is hirdették dalaikat.³⁴ Az ősök példájának megéneklését fontos erkölcsnemesítő, tanító feladatnak tartották.³⁵ Énekeik a hagyományozódás és a megkötések miatt nem egyéni alkotások, hanem egy egész közösség dalkincse. Egyes feltételezések szerint³⁶ Homérosz is ilyen énekes lehetett, akinek emléke fennmaradt a nép között. Az ünnepélyek alkalmával az énekesek és zenészek számára külön díjakat is tűztek ki, s lassan a zene a nevelésbe is bevonult a testgyakorlás és a fegyverforgatás mellett.³⁷ Így az ifjak zenei nevelése az énekmondók, vándorénekesek, dalszerzők feladata lett, ami külön megélhetést is biztosított számukra.³⁸ Így születik meg a hivatásos zenészből az ókor zenepedagógusa.

Az éneklés elterjedése

Az idők folyamán a zenei nevelés az egész nép körében általánossá vált, így a közös ünnepek alkalmával a hagyományoknak megfelelően az emberek együtt énekeltek, együtt zenéltek.³⁹ Aki nem értett a zenéhez, azt nem tartották lelkileg és szellemileg teljes értékű művelt embernek. A zene ismerete oly meghatározó volt számukra, hogy az egyszerű hagyományos zene ismerete megítélésük szerint fokozta az erkölcsi beszámíthatóságot is.

Az erkölcs és a zene kapcsolatát a görögök több dologban látták. Hittek abban, hogy aki a zenével foglalkozik, jártas a zenében, a zene léleknemesítő hatása miatt jobb szándékú, megbízhatóbb, szeretetre méltóbb emberré válik. Azonban levontak ennél egy sokkal racionálisabb következtetést is, mely szerint a zenével nevelt embernek a hagyományokhoz, elfogadott szabályokhoz kell alkalmazkodnia, s ez által olyan ember válik belőle, aki megszokja, hogy tiszteli a szabályokat, s ez végeredményben egész magatartására, emberi mivoltára kihat. A zene tisztelete tehát az élet egyéb területein is az alkalmazkodó, elfogadó magatartást eredményezi. A görögök a teljes műveltséget a húros zenében és az énekben keresték. Ezért tanult minden görög ember zenét, ezért

---

³⁴ vö. im.: 32. o.

³⁵ vö. im.: 66. o.

³⁶ vö. Nagy képes világtörténet: 81. o.

³⁷ vö. im.: 122. o.

³⁸ vö. im.: 124. o. és Ritoók (1973): 14. o.

³⁹ vö. Nagy képes világtörténet: 189. o.

virágzott a zenei kultúra országukban,⁴⁰ ezért hatotta át a társadalom életét teljes egészében a zene. A színházi előadások, irodalmi felolvasások egyben zenei események is voltak, hiszen az irodalmi szövegeket, legyen az bármilyen műfajú is, énekelve, általában hangszeres kísérettel adták elő, amelyhez sajátos előadásmód, sajátos dallam és ritmusvilág, esetleg tánc is tartozott.⁴¹ Nyilvánvaló, hogy 2–3 ezer év távlatából arról megbízható adataink nincsenek, hogy ez az átfogó zenei nevelés, a zenével való érintkezés mennyire érintette a néptömegeket. A leírásokat tanulmányozva arra következtethetünk, hogy a szabad emberek törekedtek egy magasabb szintű életminőség elérésére, s ebben számukra hathatós eszköz volt a zene. A zenével való élés nem ünnep, hanem a mindennapok része volt. Feltételezhető, hogy az elnyomott rétegeknél ez nem egészen volt így, de a leírások említést tesznek házi rabszolgákról, akiknek a dolga a gazdáik szórakoztatása, a zenélés volt.

A hagyományok felbomlása

A homéroszi kor után a históriás jellegű dalköltészetet egy olyan lírai jellegű költészet kezdte felváltani, ahol már az egyéni hang is megszólal a maga vágyaival, örömeivel, fájdalmaival.⁴² A régi egyszerű zenét, – amely a görögök számára egyértelműen az erkölcsi nevelés eszköze volt, – a bonyolult, cifrázott vagy érzelmős zene váltotta fel, melyről úgy gondolták, hogy mesterkéltége, lágysága az erkölcsök elpuhulásához, elfajulásához vezet.⁴³ A kithara és a lant egyeduralma is kezd megdőlni, s kezdik az oly sokáig üldözött fuvolát elfogadtatni, azonban a szöveg nélküli zenét mégsem igazán tartják nevelő hatásúnak, mert szerintük bizonytalan érzelmeket kelt, mivel szöveg híján a tartalom kifejezésére nem tökéletesen alkalmas. Így a fuvola csak időlegesen vált elfogadott hangszerré.⁴⁴ Megindult tehát egy lassú folyamat, mely a zene szigorú szabályain igyekezett enyhíteni.

A későbbiek folyamán azonban látni fogjuk, hogy több gondolkodó, köztük Platón is, a régi, szabályozott zenei elvekben gondolkozott, az egyszerű, hagyományos, lírai vonásoktól mentes zene hívei voltak. Filozófiai és irodalmi műveikben az ősi zene tisztaságáért, a zene önmagában rejlő nevelő hatásáért harcoltak. Érthető ez, hiszen mindez pontosan abban a korban történt, amikor valóban tartani lehetett a zene ősi hagyományainak felbomlásától, a romantikus formai és tartalmi elemek széleskörű elterjedésétől, s ez által veszélyeztetve látták a zene – görög ideálnak megfelelő – lélekformáló hatását.⁴⁵

---

⁴⁰ vö. Fináczy I.: 77. o.

⁴¹ vö. Kárpáti (1996): 235. o.

⁴² vö. Fináczy I.: 27. o.

⁴³ vö. im.: 78. o.

⁴⁴ vö. im.: 34. és 78. o.

⁴⁵ vö. Szabolcsi: 43. o.

Pythagorasz

Az antik görög kultúrában különös jelenség Pythagorasz munkássága. Elmélete több más nagy gondolkodóra hatással volt. Pythagorasz egy önálló zeneelméleti iskolát hozott létre, melynek fő vonalai ma is a zenei akusztika és harmónián alapjait képezik. Gondolkodásának jellegzetessége, hogy a valóságos zenei gyakorlat és a zeneelmélet teljesen elkülönül egymástól. Ugyanígy maga az elmélet is kettősséget mutat. Egyrészt meglehetősen irracionális elemeket találunk Pythagorasz elképzeléseiben, másfelől viszont jelentős tudományos eredményeket hagyományozott az utókorra.⁴⁶

Ugyanígy kettősség jellemzi személyének megítélését is. Saját korában is, de a mai napig megoszlik a róla alkotott vélemény, hogy tudósnek tekintjük-e, vagy csak misztikus szektaalapítónak.⁴⁷

Pythagorasz közéleti szerepe

Pythagorasz (Kr. e. 580-500) Szamos szigetén született. Szamos jelentős kulturális központ volt, olyan híres költők alkottak itt, mint Ibükosz és Anakreon. Pythagorasz azonban elhagyta szülővárosát és Krotonban telepedett le, ahol hamarosan politikai befolyásra tett szert. Jelentős volt a városban gazdasági és pénzügyi tevékenysége, ő teremtette meg Krotonban a pénzverést. Aktív közéleti tevékenysége következtében már életében követői közösséget alkottak. Ők a pythagoreusok, akik fő feladatuknak tekintették a Pythagoraszról eredő vallásos – filozófiai hagyomány megőrzését és gyarapítását.

Pythagorasz és elmélete sok ókori gondolkodóra nagy hatást gyakorolt. Platón dialógusaiban is szerepelnek pythagoreus gondolkodók, pl. Lüsizsz, Timaiosz. A pythagoreizmus tehát Platónra is hatással volt. A pythagoreizmus központjában az a gondolat állt, hogy a valóságot számviszonyokkal jellemezhető rend, harmónia hatja át.

Az arány és rend Pythagorasz elméletében

Pythagorasz a számokat tökéletes és nem tökéletes csoportra osztotta. Tökéletes számok a háromszög-, a derékszög- és a négyzetszámok.

A háromszög számok pl. a 3, 6, 10, 15, melyekre érvényesül, hogy az első természetes számok összegei,

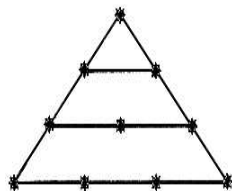
$$1 + 2 = 3$$

$$1 + 2 + 3 = 6, \text{ stb.}$$

Ábrázolva:

⁴⁶ vö. Pais: 77. o.

⁴⁷ vö. Ritoók – Sarkady (1984): 170. o.

A háromszög megfelelő részeinek pontjait összeadva valóban a háromszög számokat kapjuk.

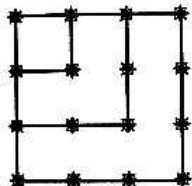
A négyzetszámok a páratlan számok összegezéséből adódnak,

$$1 + 3 = 4$$

$$1 + 3 + 5 = 9$$

$$1 + 3 + 5 + 7 = 16$$

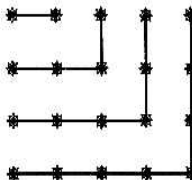
Ábrázolva:

Témánk szempontjából leglényegesebbek a derékszög számok. A derékszög-számoknál a függőleges sor mindig eggyel kevesebb pontból áll, mint a vízszintes. Így a következő arányok állnak fenn:

$$1 : 2; 2 : 3; 3 : 4; 4 : 5$$

Ezek az arányok láthatók az ábrán is:

Az ábrából leolvashatók a derékszög számok: 2, 6, 12, 20

Az ábrán látható 20 pontos derékszögű négyszögre fennáll:

$$2 + 4 + 6 + 8 = 20^{48}$$

Ezekre a derékszög számokra jellemző arányok megfelelnek az oktáv, kvint, kvart, terc rezgésszámai egymáshoz való viszonyának, tehát a fent leírt aránysor pontosan a természetes felhangsor relatív frekvencia arányát mutatja.⁴⁹ Pythagorasz tehát a speciális matematikai arányok jelenlétét fedezte fel a húros hangszerek húr hosszának változtatásából adódó hangmagasság változásoknál.

⁴⁸ vö. Hársing: 13–17. o.

⁴⁹ vö. Kardos: 22. o.

Nagy lépés volt ez a felfedezés, hiszen eddig csak a zenészek kifinomult hangérzékelése által volt azonosítható egy-egy hangköz, a felfedezés segítségével viszont pontos mennyiségi viszonyokkal mindenki által érthetővé tudták tenni a hangmagasság változásokat. Az elvet a gyakorlatban alkalmazva ők próbálták ki először, mely szerint egyforma fémedényeket a derékszög számoknak megfelelő arányok szerint töltöttek fel vízzel, s ezzel szólaltatták meg a kívánt harmóniát.⁵⁰

A pythagoreusok a világban – beleértve a zenét is – a rendet keresték. A világmindenség összerendezettségét is a zenei összhang, harmónia mintájára képelték el.⁵¹ Úgy gondolták, hogy a földi testek mozgásának mintájára az égitestek mozgása is zajjal jár, tehát a bolygók mozgása hangot kelt. Az egyes bolygók pályasugarait megfeleltették a konszonanciát (oktáv, kvint, kvart, terc) adó monochord húrok, illetve azok arányos hosszának, ebből következtették, hogy az égitestek forgása létrehozza a maguk mozgása által a szférák összhangját. Ez a szférák zenéje, ami az emberi fül számára hozzáférhetetlen, mert mindennek az érzékelése csak ellentéte révén lehetséges, tehát a hang érzékelése a csend révén. Az ember viszont a születésétől kezdve a szférák zenéjében él, így a csendet közvetlenül sohasem tudja megtapasztalni, ezért a szférák zenéje az ember számára csupán intellektuálisan fogható fel és így élvezhető.⁵² Ebből következik, hogy a zenei tökéletesség csak a számok által, s nem pedig a hallás útján érhető el. A zenei gyakorlat így eleve alacsonyabb rendű volt, mint a zene matematikai megközelítése.⁵³ Eszmerendszerüket mélyen áthatotta a zene, mely egy alappillér volt számukra a világ megítélésében. A hangok világára érvényesülő törvényszerűségeket kiterjesztették a lét egészére, úgy gondolták, hogy a számok a valóság építőkövei. A rend a pythagoreusoknál egy számokon alapuló normatív eszme, amelyet az egész mindenségnek követni kell.

Egész rendszerük a nevelésben ott tükröződik, hogy a normatív rendet a társadalomra, a közösségekre, az egyénre is kötelező érvényűnek tartották. Az ember cselekedeteiben is ehhez a renchez volt köteles alkalmazkodni. A rendnek isteni jelleget tulajdonítottak, a rend megszegőit büntették. Az általuk irányított társadalmakra a túlzott normatív szabályozás miatt a kényszer és a gyanakvás volt jellemző.⁵⁴ A pythagoraszi zeneelmélettel a gyermekek zenei nevelése teljesen elképzelhetetlen az elmélet és a gyakorlat teljes szétválasztása miatt. A rendszer megismertetése komoly intellektuális feladat, viszont az elmélettel való azonosulás valószínűleg nagymértékű önuralmat, fegyelmet adott az embereknek. A leírások alapján úgy tűnik, hogy a nevelésnek meglehetősen

⁵⁰ vö. Pais: 81. o.

⁵¹ vö. Hársing: 13–17. o.

⁵² vö. Pais: 86. o.

⁵³ vö. Zoltai: 20–24. o.

⁵⁴ vö. Hársing: 17. o.

idomítás jellege volt, s a nevelés célja az engedelmesség, a vak fegyelem. Az elmélet eszmei értéke viszont mégis felbecsülhetetlenül nagy, hiszen bizonyos részei még ma is tudományos érvénnyel megállják helyüket.

Az elvont gondolatiságot tükröző szférák zenéje azonban ma már csak mint költői kép jelenik meg a műalkotásokban, de időtállóságát tükrözi, hogy Kepler (1571-1630) a XVII. század elején még könyvet szentelt neki.

Damón

Az antik görög zenei gondolkodásnak egy másik jellegzetes megnyilvánulása az éthosz elmélet. Az éthosz elmélet központi kérdése az, hogy hogyan hat a zene az emberi lélekre. Az elméletet Damón (Kr. e. V. század első fele – Kr. e. 435 után) görög zeneteoretikus dolgozta ki, aki Periklész (Kr. e. 498 -429) politikai tanácsadója és zenetanára, valamint Szókratész (Kr. e. 469-399) zenetanára volt. Damón athéni származású volt, de türannosz párti nézetei miatt száműzték a városból. Damón az Areopagitákhoz címzett írásában (Areopagitikosz, valószínűleg 462-ben) fogalmazta meg először klasszikus formájában az éthosz-tant. Az egyes hangsorokat és ritmusokat azok éthoszi értéke szempontjából vizsgálta és az ifjúság politikai nevelésének szolgálatába állította azokat. Elmélete szerint minden zenei formának, dallamnak, ritmusnak van egy sajátos, csak rá jellemző jellege, vagyis éthosza, s ezért ezek mind másképpen hatnak a hallgatóság lelkére. Ezért rendkívül fontos tehát, hogy a tanítók mindig a megfelelő éthoszu zenét alkalmazzák az ifjúság nevelésében, mert ellenkező esetben a nem jól kiválasztott zene erkölcsi romláshoz vezet. A zene megválasztásával tehát tudatosan lehet a személyiséget formálni. Az éthosz elmélet lényege a szelektálás, a személyiségformálás szempontjából hasznos és káros zenei gyakorlat szétválasztása. Az elmélet egyértelműen a valóságos zenei gyakorlatból, melyben a zenei elemek mindenkor a szöveghez, vershez kapcsolódnak. Az éthosz elmélet tehát nem ismeri el a tisztán hangszeres zene létjogosultságát. Véleménye szerint az éneklési mód megváltoztatása az államrend megrázkódtatását okozhatja, ezért elutasította a zenei újításokat.⁵⁵ Damón szellemi hagyatékának továbbfejlesztője Platón, és részben Arisztotelész.

Damón rendszerében pythagoreus elemeket is találhatunk,⁵⁶ azonban ez teljesen más oldalról közelíti meg a zene világát. Míg Pythagorasz rendszere tisztán elméleti, addig Damón elmélete a gyakorlat szolgáltatója. Érdekesség, hogy a konszonzancia megítélésében az éthosz elmélet gyökeresen eltérő megközelítése megegyezik a pythagoreus nézetekkel.

⁵⁵ vö. Antik Lexikon: Damón szócikk, 120. o.

⁵⁶ vö. Kárpáti: 242–243. o.

Platón

Platón (Kr. e. 428-348), az egyik legkiemelkedőbb ókori görög filozófus, Athénban arisztokrata családban született. Kora ifjúságában festészetet tanult, verseket és tragédiákat írt. 20 éves korától Szókratész tanítványa lett, a politikai életbe azonban nem kapcsolódott be. 40 éves korában egyik utazása során megismerkedett a pythagoreusok tanításával. Kr. e. 387-ben alapította meg híres iskoláját, az Akadémiát, melyet a pythagoreus közösségek mintájára szervezett. Az iskola közel 900 évig működött. Kísérletet tett arra, hogy az Államban leírt utópiáját ténylegesen megvalósítsa, de erre személyes konfliktusok miatt nem kerülhetett sor.

Platón Az állam című utópiájában, de későbbi írásaiban is sokat foglalkozik a neveléssel, így munkái támpontként szolgálhatnak a zenei nevelés megítélésében. Az elsőként vizsgálat alá vetett munka Az állam, Platón munkálkodásának korai, ún. szókratészi korszakában íródott. Ez a munka tisztán elméleti jellegű megközelítés, utópia. Az elemzés második részét a Törvények című munkája alapján készíttem, melyen jól érződik Platón halála előtti években történt valósághoz való közelítése. Így ez a munka sokkal gyakorlatiasabb, életszerűbb. A Törvények Platón öregkori művei közé tartozik, mely csak halála után, egyik tanítványa munkája nyomán került elő hagyatékából.⁵⁷

Az állam

Platón ebben a munkájában egy önálló, saját pedagógiai rendszert állít fel, mely igen nagy hatást gyakorolt a későbbi korok pedagógiájára.⁵⁸

Nevelési eszmény a kalokagathia

Platón szerint a nevelés ügye alapvető fontosságú a társadalomban, melyet nem lehet a véletlenre bízni, így a szülők helyett, az államot teszi felelőssé a nevelés ügyében. Platón céltudatosan építi fel államát, melyben annak fenntartására megfelelő örökre van szükség. Az örök nevelése szintén céltudatosan, tervszerűen történik. Nevelésük célja, hogy szép testűek, széplelkűek legyenek, akik egyben bölcsesség-szeretők indulatosak, gyorsak és erősek. A már ősidők óta hagyományosan bevált nevelést javasolja Platón, amelyben a testet a testedzés fejleszti, a lelket pedig a zene. Az előzőekből világosan kiolvashatjuk Platón órének nevelési eszményét, a kalokagathia elvének megvalósulását, az emberben a szép és a jó harmonikus egységét. A görögök hittek abban, hogy a szép, egészséges, ép testben erkölcsileg fejlett, ép lélek lakozik. Tehát a görögök nem a rendkívüli sport eredményekért küzdöttek, hanem testük esztétikus megjelenését igyekeztek kialakítani a testmozgás segítségével. A zenét nem előadó művészetnek vagy szórakozásnak tekintették, hanem a belső emberi

⁵⁷ vö. Pais: 301–303. o.

⁵⁸ vö. Mészáros (1999): 32. o.

tartás kialakítása eszközének. A kettőt pedig egy komplex egységben látták, mely hatására az ember eléri a kívánt embereszményt, az embereszményhez tartozó külső-belső tulajdonságokat, az emberi léthez méltó életminőséget. Platón meggyőződése, hogy a nevelés során a zenét kell korábban elkezdni, mert úgy annak hatása jobban behatol a gyermeki lélekbe.⁵⁹ Platón úgy gondolkozik, hogy önmagában a testedzés a küzdelemre, harciasságra, öncélú sportteljesítményre neveli a gyermeket, s a sportolás szokása elzárkóztathatja a gyermeket a zene elől. Ellenkező esetben viszont a zene előzetesen kifejleszti a gyermek esztétikai érzékét, a befogadás vágyát, így a testedzés életének kiegészítője lesz, nem pedig célja.

A zene tartalma, minősége

Platón kihangsúlyozza az anyák és dajkák szerepét, akik a korai gondozáson túl felelősek azért is, hogy milyen zenei és irodalmi anyagot, milyen minőséget tanítanak gyermekeiknek, milyen szellemi minőség alakítja a gyermek lelkét.⁶⁰ A görögöknél a zene (muziké) nemcsak a mai értelemben vett zenét jelenti, hanem az irodalmat is, összefoglalóan a mai értelemben használt humán nevelést. Ez abból eredt, hogy minden irodalmi alkotást énekelve adtak elő.⁶¹ Ugyanígy a gyermekek neveléséért felelősek a költők, szónokok, akik az emberről sokszor nem egészen példamutató képet alkotnak, mely szerint

„...boldog a sok igazságtalan, az igazságos ember viszont átkozott – ezért előnyösebb igazságtalanul cselekedni, rejtve maradva; továbbá az igazságosság másnak jó, művelőjének büntetés – mindezek hangoztatását megtiltjuk, és elrendeljük, hogy az ellenkezőjét énekeljék és meséljék.”⁶²

Az idézetből látszik, hogy Platón alapvető pedagógiai eszköznek tekinti a példamutatást. A példamutatásban Platón felelőssé teszi a szülőket, dajkákat, akik az alapvető zenei-irodalmi ismereteket közvetítik, a megfelelő esztétikai minőség kiválasztása az ő dolguk, de ugyanígy felelőssé teszi az alkotókat is, hiszen rosszalja, ha alkotásaik nem a kívánatos erkölcsi tulajdonságokat terjesztik.⁶³ Elképzelt államában a költői alkotásokat szigorú cenzúra alá akarja vetni, s csak az a mű állná meg a helyét, mely pozitív szociális hatást gyakorol az emberre. Így azt tanácsolja, hogy annak a férfinak a költeményeit énekeljék az emberek, akinek magatartása példamutatásra érdemes, mert így biztosan szép tettekről szól az ének. Platón számára másodlagos, hogy művészileg milyen értékű az alkotás, a minőséget az emberre gyakorolt pozitív hatás jelenti, mely átadásának célja az emberi jellem nemesebbé tétele.⁶⁴ Lényeges Platón

⁵⁹ vö. Platón (1988): 82. o.

⁶⁰ vö. im.: 83. o.

⁶¹ vö. im.: 411/82. o.

⁶² im.: 104. o.

⁶³ vö. Pais: 358. és 360. o.

⁶⁴ vö. im.: 362. o.

gondolkodásában, hogy a gyermeknek az esztétikai értékek legjavát kívánja nyújtani, s messzemenő következtetéseket von le az értéktelenségek átadásának hatásáról. A XX. században ugyanez a gondolat megjelenik Kodály Zoltán nevelési koncepciójában, aki az ókori gondolkodókhoz hasonlóan a jó minőségű, nevelő erejű zenét a nevelés segítőjének, kiszolgálójának tekintette.

Az éneklés módja, minősége

Az ének szöveges tartalmán kívül lényeges az éneklés módja, a dallam hangnemesége is. A dallam összetevője a szöveg, a hangnem és a ritmus. Az énekek szövege minőségileg nem különbözhet a nem énekelt szövegtől.⁶⁵ A hangnemnek és a ritmusnak alkalmazkodnia kell a szöveghez. Platónnak a hangnemek tekintetében is szigorú megkötései vannak. Haszontalannak tartja a mixolid, a szintonolid és az ezekhez hasonló hangnemeket. Ugyanígy káros a puhányság és az italozás hangnemei, az ion és a líd, melyeket ernyedteknek nevez. Ajánlott viszont a dór és a fríg hangsor, melyek legszebben kifejezik a veszedelemben, jó sorsban lévők, a mértékletesek, bátrak hangját. A középkor óta a hangnemeket más értelmezéssel használjuk, így a Platón által említett hangnemek nem felelnek meg a mai értelmezésnek.⁶⁶ Platón ellenzi a sokhúrú hangszereket és a pánharmóniát. Állama számára hasznos a líra és a kithara, a mezei pásztoroknál a szirinx.⁶⁷

Platón megfogalmazza azt is, hogy milyen legyen a jó ritmus, amely igazodik a rendezett és bátor férfi életritmusához. A megfelelő ének verslába és dallama alkalmazkodik a férfi beszédritmusához, s nem a beszédnek kell alkalmazkodnia a verslábbhoz és a dallamhoz. Tehát ritmus és hangnem egyaránt a beszédhez igazodik, melyek a lélek erkölcsiségét erősítik.⁶⁸ „*A szép beszéd, a szép hangnem, a szépen rendezett forma, a szép ritmus mind a szép erkölcshez igazodik;*”⁶⁹ Platón államában csak olyan költők alkothatnak, akik „*szép lelkükből képesek fürkészni a szép és a szépalakúság természetét,...*”⁷⁰ s így alkotásaikkal a szeretetet és összhangot oltják az ifjúságba, ily módon nevelődnek a lehető legjobban. Itt fogalmazza meg Platón a zenei nevelés lényegét,

„...azért a legfontosabb a zenei nevelés, mivel a ritmus és összhang merül alá leginkább a lélek mélyébe, és a legerősebben ragadja meg azt, szépalakúságot támasztva benne; ez teszi a lelket szépalakúvá, feltéve, ha valaki helyesen nevelődik, ám ha nem, az ellenkezőjévé. És mivel a nem szép alkotást vagy a nem szép teremtményt a legerősebben a zenében

⁶⁵ vö. Platón (1988): 112–113. o.

⁶⁶ vö. im.: 414/112. o.

⁶⁷ v.ö. im.: 415/114. o.

⁶⁸ vö. im.: 115–116. o.

⁶⁹ im.: 116. o.

⁷⁰ im.: 117. o.

kellően nevelt ember érzi meg és – méltán háborogva – a szépet dicséri és örömmel a lelkébe fogadja, s belőle táplálkozva maga is széppé és jóvá válik; viszont a rútat méltán gáncsolja és gyűlöli már zsenge korában, amikor még nem fogja föl; később aztán, ha az értelme fölébred, örömmel fogadja a szépet, és sajátjának ismeri fel. [...] ezért kell a nevelésnek a zenére alapozódnia.”⁷¹

A zenét tudó és a zenét szerető ember lelkében erkölcsi szépség uralkodik, mely ennek megfelelő szép külsőt is eredményez. Az ilyen ember a legszeretetre méltóbb.⁷² „A zenének a szép szerelmével kell végződnie.”⁷³

A zene a homéroszi kor óta sokat fejlődött, átalakult, a dallamos zene térhódítása bekövetkezett, s már kevésbé figyeltek a szövegekre. A hangszerek is nagy fejlődésen mentek keresztül, a szövegtelen zeneművészet is nagyot fejlődött. Nagyon népszerű lett a fuvolázás. Az egykori énekmondók helyébe az énekes és hangszeres előadóművészek léptek.⁷⁴

A rend

Platón szerint a zenében is rendnek kell lennie, mert a sokféleség féktelenséget eredményez, viszont az egyszerűség a lélek önuralmát,⁷⁵ a mértékletességet⁷⁶ alakítja ki. Lényeges azonban, hogy a gyermek ne csupán egyoldalú zenei nevelésben részesüljön, mert testedzés nélkül puhánnyá válik.⁷⁷ „Aki a testedzést és a zenét szépen elegyíti, és mértéket tartva alkalmazza a lélekre, leginkább azt nevezhetnénk zeneileg képzett és magával összhangban levő embernek, sokkal inkább, mint a húrokat hangolókat.”⁷⁸ Fontos, hogy a zenei nevelést megállapító rendet ne borítsák fel, hanem a hagyományokat őrizzék.⁷⁹ Ha valaki a zenei formákat módosítja, kihat az állam törvényeire, s ez által megszokhatja a törvényszegést. A törvénytiszteletet leginkább a zenei nevelés útján lehet megtanítani, megszoktatni.⁸⁰ Platón itt párhuzamot von a zenei szabályok, törvényszerűségek és az állam törvényei között. A zene törvényeit tulajdonképpen büntetlenül megszegheti az ember, viszont ezeknek a megszegése alapvetően megváltoztatja az ember szemléletét, ha ezen a területen lehet, lehet másutt is, hajlamosabbá válhat az ember az állami törvények megszegésére. A közvetlen párhuzamon túl az feltétlenül igaz, hogy a zene a saját szabályaival, belső törvényszerűségeivel, hihetetlen sokszínűségével

⁷¹ im.: 117. o.

⁷² vö. im.: 118. o.

⁷³ im.: 119. o.

⁷⁴ vö. Nagy képes világtörténet (1899): 486–487. o.

⁷⁵ Platón (1988): 122. o.

⁷⁶ vö. im.: 128. o.

⁷⁷ vö. im.: 129. o.

⁷⁸ im.: 131. o.

⁷⁹ vö. im.: 146. o.

⁸⁰ vö. im.: 147. o. és Fináczy I.: 121. o.

nagymértékben alkalmazkodóvá teszi az embert. A zenével való foglalkozás kialakít az emberben a zene iránt egy tiszteletet, az alkotások és alkotók iránti mély alázatot. Ez a hozzáállás, emberi viszonyulás Platón számára kívánatos emberi tulajdonság, tehát a törvények feltétlen tisztelete a zenei nevelés hatásával kibontakoztatható. Platón itt Damónra hivatkozik, aki a Kr. e. V. században kidolgozta az éthosz elméletet. Platón tehát alapvető fontosságúnak tartja, hogy milyen tartalmat, milyen minőséget tanítunk.

A nevelés tudatos irányítás – a nevelés célja

*„A nevelés tehát éppen az 'elfordítás' mestersége, vagyis annak a képessége, hogy mi módon forgatható el a lélek a legkönnyebben és a leghatásosabban, nem pedig annak mestersége: mint lehet a látást a neveltbe beléplántálni, hiszen a látása már eleve adva van, csak nem a jó felé fordul, és nem azt nézi, amit kell – ezt kell hát kimesterkednünk.”*⁸¹ Platón ezáltal a zene szemléletformáló, lélekformáló hatását helyezi középpontba, s nem ért egyet azokkal, akik csupán a zene felszínes kapcsolatait vizsgálják, mint pl. a pythagoreusok, akik megelégedtek a zenében rejlő számarányok fejtegetésével.⁸² Mit ért Platón az elfordítás mesterségén? A gyermek úgy jön a világra, hogy egy veleszületett kíváncsiság, érdeklődés, tudásszomj, az új felé való odafordulás jellemzi. Ha lát egy-egy számára új dolgot, odafordul. Ha több inger éri, az erősebb felé fordul, ha több érzékszervét érinti az inger, inkább afelé fordul. Platón ezt az odafordulást köti össze a minőségi követelményekkel, mely szerint a gyermek figyelmének koncentrációja irányítást igényel, hogy valóban mindig a számára jó és szép felé forduljon. A pedagógus feladata, hogy a gyermek körül ható információk áradatában a kívánatos felé fordítsa el a gyermeket. Tehát a nevelés az elfordítás a rossz felől a jó irányába. Ez a zene vonatkozásában is így működik Platón rendszerében. A gyermeket a nevelés szempontjából a jó zene irányába kell terelni, erre megvannak a megfelelő törvények, s el kell fordítani a lélekölő, tunyaságot, erkölcstelenséget sugalló zenétől.

Törvények

Platón másik munkája a Törvények, melyben hosszasan foglalkozik a neveléssel. A két munka közötti döntő különbség, hogy míg Platón Az állam című munkájában a legtökéletesebb állam képének utópiáját festi meg a megvalósíthatóság hite nélkül, addig a Törvényekben figyelembe veszi a valóság körülményeit is. Az állam – Platón korai alkotása – teljes intézményrendszere kizárólag erkölcsi alapokon nyugszik, a Törvények – késői munka – viszont számol az emberi természetben rejlő gyengeségekkel is.⁸³

⁸¹ im.: 269. o.

⁸² vö. Platón (1988): 286. o.

⁸³ vö. Fináczy I.: 143. o.

A kartánc

Platón e munkája szintén sok helyen érinti a zene illetve a tánc kérdését.⁸⁴ A mű elején pontosan megfogalmazza, mit ért nevelésen. Elkülöníti a szakma elsajátítását célzó nevelést és az erényre való nevelést, amely segítségével tökéletes polgárrá válik az ember.⁸⁵ Ennek egyik eszköze a zenei nevelés, mely szorosan összekapcsolódik a mozgással, tánccal. A jól nevelt embernek járatosnak kell lennie a kartáncban, ami Platón meghatározása szerint a tánc és a dal együttese, mely önmagában egy sokoldalú nevelő eszköz, ami az erényre nevelést szolgálja.⁸⁶ Platón megfogalmazza, hogy a nevelésnek játékosnak kell lennie, mert így a gyermek jó kedvvel jut el annak a megismeréséhez, amire feltétlenül szüksége van, vagy ahhoz, ami a megélhetést nyújtja számára.⁸⁷ A kartánc is egy játékos forma a nevelésben, mely szórakoztató volta miatt igen sok mindent megtanít a gyermeknek.

„Ennek a gyönyörűségünknek, nemde, az az eredete, hogy minden élőlény természeténél fogva ugrálni szokott; az emberek aztán, mint említettük, elnyervén a ritmusérzékét, létrehozták a táncot; a melódia pedig felébresztette a ritmus szunnyadó emlékezetét, majd ezek (a tánc és a melódia) egymással közösségre lépve, létrehozták a kartáncot és vele a nevelést.”⁸⁸

Hogyan nevel azonban a kartánc? A kérdést két részre kell osztanunk, egyrészt a tanulás folyamatára, másrészt a megtanult ismeret alkalmazására, az előadásra. Nyilvánvaló, hogy a kartáncban igazán az tudott sikeres lenni, aki bizonyos fokú zenei képességekkel rendelkezett. A munka során a gyermekben kialakultak a helyes éneklési szokások, a használat során az egészséges énekhang. Megtanulta mozdulatait összerendezni, az ének és a mozgás egységét megérezni, meglátni. Megtanulta az egyenletes tempó és ritmustartást. A mozgás és az éneklés gyakorlásával két oldalról fejlesztette emlékezőtehetségét. Valószínűleg elmélyült benne a tudásvágy a gyors és hatékony tanulás eléréseért. A közös tanulás az együttes tevékenység révén közösségformáló volt. Az előadások, a közösen átélt esztétikai élmény egymáshoz tartozásukat, kulturális identitásukat növelte. Ezek az események nagymértékben növelik az egyén alkalmazkodóképességét, irányíthatóságát, fegyelmét. Az egész kartánc a szép felé való fordulás, a szép felé való tudatos elfordítás, egy eszköz a nevelés érdekében.

⁸⁴vö. Platón III.: 469–472; 489–496; 500–502; 504; 510–515; 522–524; 528–530; 546; 583–586; 657; 680–682; 691; 709; 714; 718–719; 726; 732–740; 742; 745; 751; 755–757; 761–763; 779;

⁸⁵vö. im.: 471–472. o.

⁸⁶vö. im.: 529. o.

⁸⁷vö. Pais: 358. o.

⁸⁸Platón III.: 530. o.

Lényeges azonban a pusztá részvételen túl az is, hogy a kartáncos a valódi szépet, a valódi művészt dalolja és táncolja, és ne csupán megtanulja, hogy mi a szép, hanem valóban önmaga is azt tartsa szépnek, és valóban azt élvezze.⁸⁹ Itt egyértelműen az ízlés tudatos neveléséről van szó, melyet Platón törvényi szabályozás segítségével akar rendben tartani.⁹⁰ Úgy gondolja, hogy ezzel megóvjá az ifjúságot a művészet terén befurakodó újításoktól, mely újítások nem művészi értékek, hanem csupán a tömeg által kedvelt gyönyörhajhászás eszközei.⁹¹ A kartáncnak fontos szerepe van a nemi nevelésben is, ezért annak szabályait Platón a célnak megfelelően rendezni akarja. A kartánc többek között azt is lehetővé teszi, hogy az ifjak ruha nélkül lássák egymást, s így ez korukhoz illő, szemérmert nem sértő, kultúrált együttlét legyen számukra.⁹² Különös gondolat ez ma számunkra, mely nyilván a korabeli gyakorlatot tükrözi, sokak azonban megrökönyödve olvassák ezeket a sorokat. Itt valójában a szexuális nevelés egy korai formájáról van szó. A bizonyos értelemben vett szabad gondolkodás a másik oldalon korlátokat szab, hiszen a leírásból látjuk, hogy a mezítelen test látványának lehetőségével a szemérmert sértő egyéb érzelmi megnyilvánulásoktól akarják távol tartani az ifjúságot.

Platón részletesen beszél a kartánc jelentőségéről, de történetét tekintve sokkal korábbi időből származik. A Kr. e. VII. században Spárta még nyitott, a művészetekkel élő állam volt. Itt bontakozott ki a kartánc, vagy más irodalmak szerint kardal. A kar férfiakból, fiúkból és leányokból állt, akik a karban való szereplésüket nem hivatásszerűen művelték, hanem alkalmilag, a szabad polgárokból szerveződtek, s így az egész közösséget képviselték. Az előadók és a közönség egyformán értették és élvezték az előadott darabokat, hiszen ezek az átlag polgár képességeihez igazodtak. Így mindenkinek bármikor meg volt a lehetősége, hogy a kartáncban részt vegyen. A kartánc, kardal spártai eredetét bizonyítja az is, hogy a későbbiek folyamán más nyelvterületeken is dór nyelven adták elő. A kartánc népi eredetű, de később művészi műfajjá vált. Az alkotás azonban ekkor sem egyszemélyes alkotás, hanem a közösség által formálódik véglegessé a darab. A karban való részvétel nagyon bensőséges hangulatú volt, az élmény kapcsolta a résztvevőket össze. Az előadások általában ünnepek alkalmával történtek. A kart a költő tanította be, s az előadást is ő irányította. A költő nemcsak szövegíró, hanem zeneszerző és koreográfus is volt egyszemélyben. A kartánc zenéje egyszólamú, strófikus zene volt. Az éneket lanttal, később aulosszal kísérték.⁹³ A kartánc tehát minden szabad ember által elérhető művelődési forma, hasznos időtöltés is volt.

---

⁸⁹ vö. im.: 489–491. o.

⁹⁰ vö. im.: 496. o.

⁹¹ vö. im.: 502–504. o.

⁹² vö. im.: 691. o.

⁹³ vö. Ritoók – Sarkady (1984): 94. o.

A kórus

Platón megítélése szerint a művészeti nevelésben a kartáncon kívül a kóruséneklésnek is éppen ilyen fontos szerepe van.

„... férfiaknak és gyermekeknek, szabadnak és szolgának, nőknek és férfiaknak, és egyáltalán az egész városnak az egész város számára szüntelen énekelnie kell ezeket a himnuszokat, mint valami varázséneket; de úgy, hogy mindig színes változatosság legyen az előadásban, úgyhogy az énekesek soha el nem telő gyönyörűséget találjanak énekükben.”⁹⁴

Nem elég azonban az, hogy az énekesek szolgálai módon éneklék azt, amit a törvény és a vezetőjük előír számukra. Az énekeseknek pontos ismeretüknek kell lennie a ritmusokról és a hangnemekről, valamint hogy a dallamokról saját maguk meg tudják állapítani, hogy azok helyesek-e, vagy nem,⁹⁵ hogy eljussanak a zenei műveltség olyan szintjére, mely segítségével képesek kiválasztani a megfelelőt, a művészt.⁹⁶ Meg kellett tanulniuk a műfajok alkalomhoz illő, helyes használatát is, mert azokat nem volt szabad felcserélni, egymással helyettesíteni. Fontos volt ilyen szempontból az óvatosság, mert a költők sokszor nem törődtek a szabályokkal, s műveikben nagy zűrzavart okozva csak az élményszerűségekre törekedtek.⁹⁷ Nagy kárt okozott az, hogy a zenében áthágták a hagyományokat, a törvényt, mert ez által a tömegbe törvényteleniséget oltottak, s ez más területeken is további törvényszegésre adott okot. *„... a zenében kezdődött el annak a látszata, hogy mindenki mindenhez ért, és itt lépett fel először a törvényteleniség szelleme, s ezt követte nyomon a szabadság!”⁹⁸* A felvetett probléma a zenei nevelés hatékonyságát, eredményességét kockáztatta, nyilvánvaló, hogy ennek következményeként a platóni értelemben vett erényes életre nevelés is csorbát szenvedett. A nevelésen túl más egyéb területeken is nagy a költők felelőssége. Költeményeik sokszor az istenekhez szóló imádságok, s ha ezek nem megfelelőek, a tömeg észrevétlenül, saját akaratán kívül rosszat imádkozik.⁹⁹ Ezek elkerülése végett Platón szükségesnek tartja, hogy a művészeti tevékenységeknek, nevelésnek, oktatásnak is legyenek felügyelői.

A felügyelők

A felügyelők ügyelnek a művészeti alkotások tartalmi és esztétikai igényességére,¹⁰⁰ a rendre, a nevelésre, az oktatásra, hogy az ifjak rendszeresen látogassák az iskolát, és ne hanyagolják el tanulmányaikat. Külön felügyelők kellene a különböző zenei tevékenységekhez, a különböző összetételű zenei

⁹⁴ Platón III.: 512. o.

⁹⁵ vö. im.: 523. o.

⁹⁶ vö. im.: 524. o.

⁹⁷ vö. im.: 584. o.

⁹⁸ im.: 585. o.

⁹⁹ vö. im.: 737. o.

¹⁰⁰ vö. im.: 738. o.

csoportokhoz, együttesekhez, pl. a magánénekesekhez, a rhapszódoszokhoz,¹⁰¹ a lantkíséretes előadókhoz, a fuvolásokhoz és a karénekesekhez. A felügyelő kiválasztásának a legfontosabb szempontja az, hogy az illető szakértő legyen az adott témában, aki megfelelő hozzáértés esetén egy évig töltheti be a felügyelő szerepét.¹⁰² Platón azért hozott a legapróbb részletekre is törvényi szabályozást, mert „... *nem szabad engedni, hogy a gyermeknevelés másodrangú vagy mellékes dolog legyen az államban.*”¹⁰³ A hagyományok és a törvény tiszteletét elősegíti az is, ha előírják, hogy ünnepeiken melyik éneket énekeljék, az áldozatok bemutatását milyen kartánc kísérje.¹⁰⁴ Ily módon a dalok törvényté lettek, erre utal a dal eredeti elnevezése is – *nomos* – mely egyben dalt és törvényt is jelent.¹⁰⁵ A dalok törvényességét azáltal kívánja biztosítani, hogy kijelölne legalább ötvenéves, tapasztalt, művelt férfiakat, akik átvizsgálnák a régiek költeményeit, ezekből kiválogatnák a megfelelőeket, s ezekből jegyzéket készítenének. A jegyzék átfogná az összes énekelhető dalt, a megfelelő táncokat és az egész kórusművészetet.¹⁰⁶ „*Minden költői és zenei mű sokkal különb lesz, ha az összevisszaság helyét rend foglalja el,...*”¹⁰⁷ Platón ezzel egy szigorú minőségbiztosítási rendszert épített ki, mely garantálja, hogy nevelése azt a kitűzött célt szolgálja, amit valójában el akar érni.

A hangszerjáték

Platón elsősorban a közösségben folyó zenei, művészeti tevékenységekkel foglalkozik, de lényegesnek tartja, hogy egy rövid ideig mindenki egyéni úton is foglalkozzon a zenével. Ezért a lantjáték megtanulását mindenkinek kötelezővé teszi, s erre a 13-16 év közötti kort tartja megfelelőnek.¹⁰⁸ Számukra elsősorban az egyszólamú lantjáték elsajátítását tartja fontosnak, mert a többszólamúság zavart kelthet a hangszertanulásban. Az idő rövidege miatt (3 év) az oktatásban inkább az egyszerűségekre kell törekedni, mert nem kevés az, amit mindenkinek okvetetlenül meg kell tanulnia a hangszer kezelésében.¹⁰⁹

Platón szigorú zenére vonatkozó elveinek azonban csak Spárta tudott eleget tenni. Az előző elképzelésektől gyökeresen különbözött a spártai nevelés, amely köztudottan nélkülözte a mélyebb irodalmi, esztétikai, művészi elemeket. A zenei műfajok közül is csak azokat művelték, amelyek a harcias kedvet fokozták vagy a vallási kultuszt szolgálta.¹¹⁰ A spártai nevelésről Plutarkhosz,

¹⁰¹ rhapszódosz – vándor énekes, aki az ünnepeken epikus költeményeket adott elő.

¹⁰² vö. Platón III.: 680–681. o.

¹⁰³ im.: 682. o.

¹⁰⁴ vö. im.: 733. o.

¹⁰⁵ vö. im.: 734. o.

¹⁰⁶ vö. im.: 739. o.

¹⁰⁷ im.: 740. o.

¹⁰⁸ vö. im.: 751. o.

¹⁰⁹ vö. im.: 756–757. o.

¹¹⁰ vö. Fináczy I.: 62–63. o.

(Kr. u. 46-125) görög filozófiai, irodalmi, történeti művek írója leghíresebb munkájában, a Párhuzamos életrajzok Lükurgoszról írt fejezetében olvashatunk. A fejezet 21. pontja a zenei nevelésről így szól: „*A zene és a költészet tanítására éppen olyan gondot fordítottak, mint beszédjük csinosságára és tisztaságára; énekeik bátorságra, lelkesedésre és elszántságra ösztönözték hallgatóikat. A dalok stílusa egyszerű és férfias, tartalmuk komoly és erkölcsnemesítő volt. Dicsőítették azokat a férfiakat, akik életüket adták Spártáért, vagy pedig szidalmazták a gyáva, szomorú és áldatlan életű embereket. Voltak, amelyek erényre vagy mások erényeinek magasztalására biztattak. Megint mások a különböző életkorok feladatait zengték.*”¹¹¹ Az ünnepeiken kórusok énekeltek, külön kórusuk volt az öregeknek, az ifjaknak és a fiúknak. Ugyanerről a három fajta kórusról Platón is beszél írásaiban.¹¹² Dallamaik elsősorban harci indulók, amelyeket fuvolakísérettel adtak elő. Csak olyan műveket énekeltek, amely fokozta elszántságukat, lelkesedésüket, bátorságukat, vagy amelyek az életüket Spártáért feláldozni kész hősöket dicsőítették.¹¹³

Platón zenei nevelési koncepciójának értékei

Platón nevelésében a zene kiemelt, első helyet foglal el. Minden gyermek ezzel kezdi meg tanulmányait – mivel nem ismer el semmiféle születési előjogot – egyenlő eséllyel. A gyermeki értelem nyiladoztatásának első eszköze tehát a zene. Soha többet a nevelés történetében nem találkozunk ilyen jelenséggel, ahol a zene ennyire középpontba kerülne. Platón komplex gondolkodását tükrözi az, hogy Az állam a zenei nevelés elméleti kérdéseit fejtí ki, a Törvények pedig a nevelés gyakorlati megvalósulását. Gondolkodásában nagyszerű az, hogy az elmélet és gyakorlat egyáltalán nem válik szét egymástól. Az államban megfogalmazott tartalmi, minőségi, irányítási feladatok mind visszaköszönnek a Törvényekben a konkrét zenei tevékenységek megvalósítása kapcsán. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy Az állam az ókori zenei nevelés elmélete, a Törvények a zenetanítás didaktikája.

Platón egész nevelési rendszere egy igazi tehetséggondozás, minden fokozaton csak a legjobbak juthatnak tovább, s kevesek jutnak el a végső célig, hogy filozófusok legyenek. Nevelési rendszerének komplexitását és átgondoltságát legjobban az jellemzi, hogy minden szépre való törekvés, a zenével való első foglalkozástól kezdve egy célt szolgál, az előkészületet a filozófiára, a filozófusi létre. Platón zenei nevelése egyetemes értékű pedagógia hitvallás, mely évszázadokon keresztül meghatározta a zenéről való gondolkodást, a zene helyét a nevelés egészében.

---

¹¹¹ Plutarkhosz: 114. o.

¹¹² vö. Platón III.: 510. o.

¹¹³ vö. Pukánszky: 41. o.

Platón elvei azonban meglehetősen távol álltak korának zenéjétől. Már életében jócskán elterjedt az antik görög felfogás szerint öncélú zene, a hangszeres virtuozitás. A gyakorlati zene külsőséges produkciókra, csillogó újításokra törekedett. Tömegzenélés kezdődött, és a sportszerű zeneversenyek kezdtek tért hódítani. A hangszerek sokasága jelent meg, óriási zenekarok alakultak. A fejlődés feltartóztathatlannak tűnt, mégis azonban voltak, akik még mindig ragaszkodtak az antik görög hagyományokhoz, és a Platón által megkezdett úton akartak továbbhaladni.¹¹⁴

Arisztotelész

Az antik gondolkodás tetőpontja Arisztotelész munkássága nyomán bontakozik ki. Arisztotelész (Kr. e. 384-322) Sztageirosz városában született. Mindkét szülője révén ősi orvosi család leszármazottja, így gondolkodásán ez nyomot hagyott. Arisztotelész tizenhét éves korától húsz esztendőn keresztül Platón tanítványa volt az Akadémián. Életében jelentős állomás volt az, amikor 3-4 éven keresztül Nagy Sándor házi nevelője volt. Arisztotelész Platónhoz hasonlóan létrehozta a saját önálló bölcséleti iskoláját, a Lúkeiont, ahol Nagy Sándor anyagi támogatásával komoly növény és állattani kutatások folytak. Az iskolát később Peripatosznak, sétálóhelynek nevezték el, így az irodalom az Arisztotelész követőket peripatetikusoknak emlegeti. Arisztotelész iskolája 12 éven keresztül működött, Nagy Sándor halála után azonban a miatta ért támadások miatt be kellett zárni.¹¹⁵

A Politika

A műben Arisztotelész az elképzelése szerint legjobb és gyakorlatban meg is valósítható társadalom képét igyekszik felvázolni. Platónhoz hasonlóan ő is nevelő államban gondolkozik, nagy hangsúlyt fektet az ifjúság képzésére, mert úgy gondolja, hogy a pedagógia segítségével sikerül az embereket jó irányba terelni. Nevelési rendszerében fontos helyet foglal el a zene, így a műben részletesen elemzi zenei nevelési elképzeléseit. Arisztotelész szerint a nevelés állami feladat, az állam érdekeinek figyelembevételével kell a gyermekeket nevelni, hogy megbízható jellemű felnőttekké váljanak.¹¹⁶ Ahhoz azonban, hogy mindenki megkapja az állam számára nélkülözhetetlen nevelést, annak valamennyi polgár számára azonosnak kell lennie, s erről törvényhozási úton kell gondoskodni.¹¹⁷ Hét éves korukig azonban a családi nevelést ajánlja, ezáltal az első benyomások, melyek a gyermeket érik, a nevelési céloknak megfelelőek lesznek, és így távol lehet őket tartani a káros élményektől is.¹¹⁸ Az oktatás

¹¹⁴ vö. Szabolcsi: 45. o.

¹¹⁵ vö. Pais: 380–383. o.

¹¹⁶ vö. Aristoteles (1923): 37. és 156. o.

¹¹⁷ vö. im.: 22. o.

¹¹⁸ vö. im.: 217–218. o.

anyaga a betű- és rajztanulás, mely a gyakorlati élet szempontjából fontos, a testgyakorlás, mely a testi erőt fejleszti, és a zene, amelynek megítélése többféle. Egyrészt élvezet céljából művelik, de eredetileg azonban azért, hogy ne csak a munkában állja meg az ember a helyét, hanem a szabad idejét is nemesen tudja élvezni. Ennek érdekében is kell bizonyos dolgokat tanulni, tehát a zene nem a mindennapi élethez szükséges tanulmány, hanem a nyugalomban eltöltött magasabb rendű életmód szükséges eszköze, amely szabad emberhez méltó foglalatosság. Arisztotelész elítéli azokat, akik mindenütt csak a hasznosat keresik, ugyanis emelkedett lelkületű és szabad emberhez méltatlan viselkedésnek tartja.¹¹⁹ A zene viszont, mivel közvetlen haszonra nem irányul, a felsőbbrendű, boldogságot jelentő életmódhoz tartozik, ezáltal a lelkületet nemesebbé teszi, s az erényes élethez vezet.¹²⁰

Arisztotelész megfontolás tárgyává teszi a zene jelentőségét, hogy vajon a zene

- kellemes szórakozás és pihenés-e, mely lecsillapítja a lélek háborgását, vagy
- olyan tevékenység, melynek művelése az erény felé vezet bennünket, vagy
- a magasabb rendű életmód és gondolkodás szempontjából lényeges.¹²¹

Ugyanígy kérdéses, hogy ha a zene nemesíti a lelket, miért kell a zenét magunknak művelni, miért nem elég mások előadását hallgatni. Ezeket kell átgondolni ahhoz, hogy eldönthessük, hogy a zene vajon nevelésnek tekinthető, illetve hatása hol nyilvánul meg legjobban, ha műveltség, ha szórakozás, vagy ha a magasabb rendű életmód része. Arisztotelész szerint mindhárom, így mindenképpen oktatni kell rá az ifjúságot,¹²² de legfontosabbnak azonban azt tartja, hogy az ember erkölcsét, lelki életét milyen irányba befolyásolja a zene. A zene lelkesít, a lelkes hangulat viszont előnyös lelki jelenség.¹²³ A zenét azonban úgy kell oktatni, hogy a gyermek a zene cselekvő részese legyen, mert az fejleszti az ítélőképességet, ezért fiatal korban mindenki gyakorlatban művelje a zenét, majd később elég, ha csak műélvezőként foglalkozik vele. Lényeges azonban, hogy azok, akik az állami erények szempontjából foglalkoznak a zenével, milyen dallamokat és ritmusokat tanulnak, milyen hangszereket használnak. A zene tanulásának azonban nem szabad megzavarnia a későbbi hivatást és a testedzést. Tehát nem művészi szintű darabokat kell tanulniuk, hanem a szép dallamokban és ritmusokban kell gyönyörködniük. A mesterségszerű zenei nevelést elítélik, mert az nem a lélek nemesítését szolgálja, hanem a „hallgatóság ízléstelen mulatsága”¹²⁴ kedvéért művelik, így ez nem is

---

¹¹⁹ vö. im.: 221–223. o.

¹²⁰ vö. Pais: 408. o.

¹²¹ vö. Aristoteles: 225. o.

¹²² vö. im.: 226. o.

¹²³ vö. im.: 227. o.

¹²⁴ im.: 230. o.

szabad emberhez illő foglalkozás. A fuvola, a lant egyáltalán nem alkalmasak nevelésre.¹²⁵

A nevelés szempontjából azonban fontos ismerni a dallam és a ritmus lélekre gyakorolt hatását is. A dallamok lehetnek jellemfestőek, cselekvést kifejezők, és szenvedélyt keltőek. Így ha nevelni akarunk a dallammal, jellemfestő dallamot kell alkalmazni, ha másokat gyönyörködtetni akarunk a zenével, akkor cselekvést kifejezőt vagy szenvedélykeltőt. A jellemfestő dallamok hangneme dór, s Platónnal ellentétben Arisztotelész ellenzi a fríg hangnemet. A dór hangnem a legnyugodtabb, s férfias jellemvonás van benne, ezért ezt kell tanítani az ifjúságnak. Az öregebb korosztálynak azonban megengedettek a lágyabb hangnemek is. A zenei nevelésben három szempontot kell figyelembe venni a dallamok, hangnemek, ritmusok kiválasztása során, a közéletet, a lehetőségeket és az illendőséget.¹²⁶ Arisztotelész elképzelésében tehát a zeneművészet feladata nem csupán a nevelés, a jellemformálás, hanem egyéb felüdülést, szórakozást kielégítő funkciót is tulajdonít neki. A következő arisztotelészi idézet tökéletesen rávilágít az ember és a zene kapcsolatára: „Az ember eleinte ámulatában kezdte tanulmányozni a természetet. Először a legfelszínebb dolgok iránt érzett csodálatot; később egyre nagyobb elképedéssel, fokozatosan haladt a mind komolyabb nehézségek – például a Hold viselkedését, a Nap jelenségeit vagy a Mindenség keletkezését érintő kérdések – felé. Aki álmélkodik és kíváncsi, az tudatlannak tartja magát. Így bizonyos értelemben még a muzsika kedvelője is filozófus, hiszen a muzsika a csodák szőttese.”¹²⁷ A zene ilyen sokoldalú megközelítése eredményezi azt, hogy Arisztotelész megfogalmazta a katharzis elméletet.

A katharzis elmélet

A katharzis a görög esztétika egyik kulcsfogalma, a fogalom a megtisztulás szóból ered. A katharzis a művészi ráhatás kategóriája, amely a befogadás minőségét jellemzi. A fogalom történetiségét vizsgálva már a Szókratész előtti filozófiában találkozhatunk vele, elsősorban a pythagoreusok nézeteiben. Ők a zenének titokzatos erőt tulajdonítottak, mely egyaránt alkalmas arra, hogy tevékenységre serkentse az embert, vagy ellenkezőleg, megnyugtassa. Katartikus, megtisztító hatása pedig nemcsak a káros szenvedélyektől való megtisztításban, hanem fizikai gyógyító hatásában is megnyilvánul. Hippokratész orvosi értelemben használta a fogalmat, Platón viszont az erkölcsi megtisztulást nevezte katarzissnak. Arisztotelész a valóság mimetikus ábrázolása (mimézis) által felkeltett és felfokozott érzelmeket tartja a művészet által megtisztítottoknak. Szerinte a tragédia a hősök sorsának utánzásával a félelem és

¹²⁵ vö. im.: 229–230. o.

¹²⁶ vö. im.: 231–233. o.

¹²⁷ Koestler: 921. o.

részvét érzését kelti fel és alakítja át. Ehhez hasonlóan katartikus funkciót tulajdonított Arisztotelész a zenének.¹²⁸ Értelmezése szerint a belsőleg átélt zene megtisztítja, neveli a befogadó egyént. A zenei anyag aktív érzelmi megmunkálása a lényeges, mely által egy nemesebb lélekminőség jön létre.

Az antik zene tanulmányozásának kezdő soraiban a következő kérdéseket vetettem fel: milyen a zene és a társművészetek kapcsolata, a kor zenéről alkotott felfogása, a zene társadalomban betöltött szerepe.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy hosszú évszázadokig az éneklés, a hangszeres zene és a tánc a kartáncban teljesen összefonódott egységet alkotott. Önmagában egyik sem élt önálló életet. Később azonban olvashatunk a különböző összetételű kórusokról, melyek társadalmi funkciójukat tekintve ugyan a kartánc szerepét töltötték be, de már levált a mozgásról. Legkésőbb a hangszeres zene kezdett önállósulni, amit a régi művészet követői meglehetősen nehezményeztek, mert a zenében hiányolták a szöveges tartalom gondolatformáló erejét, s csupán érzelmes szórakozásnak tartották azt.

A zene megjelent a képzőművészetben is. Táncos jelenetek, a hangszeroktatás mozzanatai, számos hangszerábrázolás örökítődött meg görög vázákon, mozaikokon.

A költészet, az irodalom duplán egybeforr a zenével. Egyrészt azért, mert ezeket az irodalmi műfajokat jórészt zenével együtt adták elő, másrészt pedig azért, mert tartalmukat tekintve sok helyen érintik is a zene kérdését.

A kor gondolkodásának középpontjában állt a zene. A kalokagathia eszméjének – az ép testben ép lélek – megvalósításához a lélek neveléséhez a zenei nevelést használták eszközül. Akár az éthosz elmélet, vagy a katarzis elmélet, de a pythagoreus zenefelfogás is a zenét magasrendű, a társadalom, az állam számára nélkülözhetetlen nevelő erőnek tartotta. Nagyon fontos volt számukra a zene minősége, annak hatását egyrészt az állam, másrészt a személyiségfejlődés szempontjából vizsgálták.

A társadalom életében jelentős szerepet játszott a zene, mely számukra közösségteremtő, közösségformáló volt. Egyrészt az oktatás-nevelés anyagának jelentős részét a zene képezte, másrészt a kulturált, szabad emberhez méltó, magasabb rendű életforma része volt a zenével való foglalkozás, vagy a zene hallgatása. A zene tehát minden tekintetben előkelő helyet foglalt el az antik görögök életében, valószínű, hogy soha többet olyan fontos szerepet nem tulajdonítottak a zenének, és soha annyit nem foglalkoztak a zenével, mint ebben az időszakban. Méltán tekinthetjük ezt az időszakot a zene, s egyben a zenei nevelés fénykorának. Konfucius ugyan nyilván saját hazájára értette a zene és az állampolitika összefüggő viszonyát érzékeltető mondását, de a zene megítélése tekintetében azt a görögökre is érvényesnek tekinthetjük. „*Ha meg akarjátok*

---

¹²⁸ vö. Antik Lexikon, Katarzis címszó, 289. o.

*tudni, hogy rendezettek-e egy ország kormányzati viszonyai, s erkölcse tiszta-e, akkor hallgassátok meg zenéjét.*¹²⁹ A görögök ugyanígy gondolkoztak.

A szigorú rend felbomlása

A hellenizmus korában azonban az antik görög zene hanyatlásnak indult. Bizonyos zenei elemek kezdtek előtérbe kerülni, melyek által a tartalom másodrangúvá vált. A zene és a szöveg elválaszthatatlan összhangja megbomlott, a szövegnek kellett alkalmazkodnia a zene és a ritmus követelményeihez. A zene, a dallam önállósodott, minden művészi törekvés a zenéért történt. Az eddigi elméleteket igyekeztek felszámolni. Az éthosz elmélet is háttérbe szorult, a dallamtípusok erkölcsi jelentéstartalmának feltételezését csupán szubjektív beleérzésnek tartották. Mindenki saját belső ügyének tekintették, hogy egy dallamot ki milyen érzésekkel kísér. Elválasztották a zenét, mint objektív valóságot és az egyéni adottságoktól függő szubjektív hatást. A zenét most már nem az alapján válogatták, hogy az mennyire fejleszti az ember erkölcsi tulajdonságait, hanem hogy mennyire képes kellemes élményt kelteni az emberben. A zene jellegének kialakításában már nem a közösség szempontjai érvényesültek, hanem mindenkinek a maga saját egyéni szempontja.¹³⁰ A zeneelmélet kezdett racionalizálódni. Didymosz akusztikai kutatásai ismét a matematika felé terelték a zenetudományt.¹³¹ Az átmeneti időszak azonban évszázadokig eltartott. Újabb állomást a korai kereszténység zenei élete jelentett.

A rómaiak

A rómaiak nevelélméletéből szinte teljes egészében hiányzik a zene. Nevelési eszményük a *vir bonus*, gyakorlatias gondolkodásuk következtében úgy vélték, hogy a zene legfőképpen a nőknek való foglalatosság, a férfit teljesen elpuhítaná az érzelmeket megmozgató zene. Az oktatásból hiányzik ugyan a zene, de a rómaiak hétköznapjait, ünnepeit nagymértékben betöltötte. A rómaiak zenei életéről költők, történetírók munkáiból és képzőművészeti alkotások zenei ábrázolásaiból tájékozódhatunk. Mivel a görögökhöz hasonló horderejű zeneelméleti, zenepedagógiai munkák alig maradtak fenn, így joggal következtethetünk arra, hogy a zene elsősorban szórakoztató illetve szolgáltató jellegű volt. Leírásokból lehet tudni, hogy a temetési szertartásokon siratókat énekeltek, a körmeneteknek, templomi szertartásoknak szintén szerves része volt a zene. A görögökhöz hasonlóan az előkelők lakomáinak is velejárója volt a tánc és a zene. A gyakran hadat viselő rómaiaknál külön jelentősége volt a katonazenének. A hadseregben a zenészek külön szerveződtek, s kifejezetten a katonai zenére képezték őket. A katonai zenekarok hatalmas fúvós együttesek

¹²⁹ Zoltai: 25. o.

¹³⁰ vö. Ritoók–Sarkady (1968): 556–558. o.

¹³¹ vö. Zoltai: 60. o.

voltak, ez az oka annak, hogy sokkal többféle fúvós hangszert használtak, mint a görögök. A katonai zenekarokban fontos szerepet kapott a dob, mely a zene lüktetését adta, valamint átütő ereje miatt igen lelkesítő is volt.

Nagy hagyományai voltak a több ezer fős színházi előadásoknak is, ahol a zene szintén központi szerepet kapott. Mivel hatalmas téren több ezer főt kellett szórakoztatni, elsősorban a nagyobb létszámú zenekarok és harsányabb hangszeres együttesek szerepeltek ezeken az előadásokon.

Az arisztokrata családoknál általános volt az asztali zene és a házihangverseny. Ezeken az alkalmakon hivatásos zenészek és olykor rabszolgák is muzsikáltak.¹³² A rómaiak szórakozni vágyó, élénk szellemű emberek voltak, így nem csoda, hogy a zene népszerűsége felülmúlhatatlan volt. Nagyszabású tömeghangversenyeket rendeztek, rendszeresen cirkuszi játékok folytak, ahol szintén zenéltek, szinte túlburjándzott a zeneimádat. A római embereket mindig a különlegességek, a kivételek, az élvezetek előtérbe helyezése jellemzi, így nem sokat törődtek a hagyományápolással. Az ókor utolsó nagy római filozófusa Boethius, így jellemzi ezt az időszakot: „*Valamikor a muzsika egyszerű volt, szerény és tiszteletreméltó, ma cicomás lett és zűrzavaros, méltóságát és értékét veszítette, gyalázatos iparrá süllyedt ...*”¹³³

Az idézetből is kitűnik, hogy voltak, akik igyekeztek feltámasztani a régi görög zene hagyományait, de vállalkozásaik sikertelenek maradtak. A változások, újítások visszafordíthatatlannak bizonyultak.

A zene és a tánc a rómaiaknál is egy bizonyos mértékig összefonódott, de közel sem olyan mértékben, mint a görögöknél, hiszen a rómaiak sokkal tágabb teret biztosítottak a hangszeres zene terjedésének, így az összefonódásnak korlátai voltak. A rómaiak koruk zenéjéről alkotott felfogása azonban merőben különbözik a görögökétől. Ők ugyanis lényegesen felszínesebben vélekedtek a zenéről, elsősorban a szórakoztató, a szolgáltató, illetve esztétikai funkciót látták benne. A zene lényegét abban látták, hogy az szép, gyönyörködtető legyen. Talán ez is lehet az oka, hogy tudományos igényű római zeneelméleti, filozófiai munka nem született, mely a zene rejtettebb szféráit boncolgatná. A zene társadalmi jelentősége azonban rendkívül nagy volt. Sokan játszottak hangszeren, mert az óriási zenekarok rengeteg muzsikust igényeltek. A zene közéleti fontosságát bizonyítja, hogy még rabszolgákat is alkalmaztak erre a feladatra. Miután az alapfokú római nevelés csak később, görög hatásra intézményesedett, a zenei oktatás jelentős része így a családban zajlott, egymástól sajátították el a hangszerjáték, a zenélés alapjait.

Róma zenéjéről tehát ez az általános kép, azonban hogy másfajta törekvések is voltak, Quintilianus munkássága a bizonyíték. Quintilianus, M. F. (kb. 35-95) római szónok, író, a pedagógiai elmélet és gyakorlat

¹³² vö. Kelemen: 39–41. o.

¹³³ Szabolcsi: 51. o.

legkiemelkedőbb egyénisége. Retorikai iskolában tanított, majd tapasztalatait összegezve 12 kötetben megalkotta nagy művét, a Szónoklattan. Pedagógiájában lényeges tényező az iskolai csoportok, közösségek nevelő hatásának kihasználása, mely ezen kívül más előnnyel is járt, nyilvános szereplési lehetőséget teremtett a jövő szónokainak. Ez az osztálykeretben történő tanítás előtérbe helyezése egyúttal a zenei nevelésnek is kedvez, mert a hangszerjátékon kívül minden más zenei tevékenység hatékonyan csak közösségben oktatható. Quintilianus megítélése szerint a jó szónoknak nemcsak műveltnek, hanem jól neveltnek, erkölcsösnek is kell lennie.¹³⁴ Nevelési elképzelésében megjelenik a zene, mégpedig a grammatikai tanulmányok tökéletesítésére. Zene nélkül megítélése szerint nem lehet a versmértékeket és a ritmust tanítani, a költők olvasása miatt nélkülözhetetlen a zene. A dallam és a ritmus ismerete rámutat a beszéd helyes szerkesztésére, a hang kellő alkalmazására. Quintilianus ellene van a nőies, lágy és erkölcstelen dallamoknak, csak a tiszta, férfias dallamokat pártolja, melyek a haza hőseit dicsőítik.

A fentiekből látható, hogy Quintilianus szintén nem öncélúan kezelte a zenét, hanem a szónoki nevelés céljainak rendelte alá. Nevelése csak a zene segítségével válik teljessé. Quintilianus hátrahagyott munkája, a Szónoklattan örökérvényű pedagógiai igazságokat tartalmaz, sajnos tevékenysége minden bizonnyal elszigetelt maradt, mert a császári udvar szónokiskolájában tanított, s tanítása csupán kis réteget érintett.

Felhasznált irodalom

- Antik Lexikon, Corvina, 1993.
 Aristoteles: *Politika*, (Ford. Szabó Miklós); Magyar Tudományos Társulatok Sajtóvállalata RT., Bp., 1923.
 Blättner, Fritz: *Geschichte der Pädagogik*; Quelle & Meyer Verlag, Heidelberg, 12. kiadás, 1966. 142 – 164.
 Bognár László (a): Ember- és természetközpontú pedagógiák nyomában; *Új Pedagógiai Szemle*, 1991/7-8. 91-96.
 Bognár László (b): Az ókori Kína nevelése; *Új Pedagógiai Szemle*, 1991/9. 56-66.
 Bognár László (c): A babiloni-asszír oktatás; *Új Pedagógiai Szemle*, 1991/10. 50-58.
 Bognár László (d): Az ózsidó iskola nemzeti nevelése; *Új Pedagógiai Szemle*, 1991/11. 37-46.
 Bognár László (e): Az ókori egyiptomi nevelés; *Új Pedagógiai Szemle*, 1992/4. 43-51.
 Bognár László (f): Nevelés az ókori Indiában; *Új Pedagógiai Szemle*, 1992/6. 43-52.
 Dobszay László: *Magyar zenetörténet*; Gondolat Kiadó, Bp., 1984.
 Fináczy Ernő: *A középkori nevelés története*; Könyvértékesítő Vállalat, Bp., 1985. (Tudománytár utánnyomás sorozat)
 Fináczy Ernő: *Az ókori nevelés története*; Könyvértékesítő Vállalat, Bp., 1984. (Tudománytár utánnyomás sorozat)

¹³⁴ vö. Pukánszky: 73–75. o.

- Hársing László: *A filozófiai gondolkodás Thalészától Gadamerig*; Bíbor Kiadó, 1999.
- Homérosz: *Odüsszeia* (Ford. Devecseri Gábor); Diák- és Házikönyvtár sorozat, Populart füzetek, Interpopulart Könyvkiadó, Bp., 1993.
- Kákossy László: *Ré fiai*; Gondolat Kiadó, Bp. 1979.
- Kardos Pál: *Kórusnevelés – kórushangzás*; Zeneműkiadó, Bp., 1977.
- Kárpáti András: *Antik zene*; in: *Bevezetés az ókortudományokba I. – egyetemi jegyzet*, Debrecen, 1996. A görög és római világ írásos és tárgyi emlékei (Szerk.: Havas László)
- Kelemen Imre: *A zene története 1750-ig*; Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1998.
- Koestler, Arthur: *A teremtés*; Európa Könyvkiadó, Bp., 1998.
- Magyarország zenetörténete I. Középkor (Szerk.: Rajeczky Benjamin); Akadémiai Kiadó, Bp., 1988.
- Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla: *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*; Osiris Kiadó, Bp., 1999.
- Neveléstörténeti kresztomátia* (Szerk.: Dr. Horváth László, Dr. Pornói Imre) Bessenyei György Könyvkiadó, Nyíregyháza, 1997.
- Pais István: *A görög filozófia*; Szerzői kiadás, Bp., 1988.
- Platón: *A lakoma*; *Phaidrosz*; Ikon Kiadó, Bp., 1994.
- Platón: *Az állam*; Gondolat Könyvkiadó, Bp., 1988.
- Platón: *Törvények* in: *Platón összes művei – III. kötet*, Európa Könyvkiadó, Bp., 1984.
- Plutarkhosz: *Párhuzamos életrajzok* (Ford. Máthé Elek); Magyar Helikon, 1978.
- Pukánszky Béla – Németh András: *Neveléstörténet*; Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1996.
- Quintilianus szónoklattan (Ford.: Prácsér Albert); Bp., 1913.
- Ritoók Zsigmond – Sarkady János – Szilágyi János György: *A görög kultúra aranykora, Periklész százada*; Gondolat, Bp., 1968.
- Ritoók Zsigmond – Sarkady János – Szilágyi János György: *A görög kultúra aranykora Homérostól Nagy Sándorig*; Gondolat, Bp., 1984.
- Ritoók Zsigmond: *A görög énekmondók*; Akadémiai Kiadó, Bp., 1973.
- Szabolcsi Bence: *A zene története*; Zeneműkiadó, Bp., 1974.
- Szent Biblia (Ford.: Károli Gáspár), Magyar Biblia Tanács, Bp., 1990.
- van der Meer, John Henry: *Hangszerek az ókortól napjainkig*; Zeneműkiadó, Bp., 1988.
- Zoltai Dénes: *A zeneesztétika története I. Ethosz és affektus*; Zeneműkiadó Vállalat, Bp., 1966.